

BIẾN ĐỔI CƠ CẤU XÃ HỘI – NGHỀ NGHIỆP VÀ TÁC ĐỘNG CỦA NÓ ĐẾN VĂN HÓA NÔNG THÔN HIỆN NAY

TRỊNH VƯƠNG CƯỜNG

Email: trinhcuongbnn@gmail.com

Khoa Văn hóa và phát triển - Học viện Chính trị khu vực I

THE IMPACT OF SOCIAL – CAREER STRUCTURE CHANGE ON CURRENTLY RURAL CULTURE

TÓM TẮT

Quá trình đổi mới đất nước, đẩy mạnh công nghiệp hóa, hiện đại hóa đưa đến những biến đổi mạnh mẽ trong đời sống kinh tế - xã hội của các cộng đồng dân cư nông thôn, từ phương thức sản xuất, cơ cấu nghề nghiệp, đến tổ chức xã hội, phân bố dân cư,... Đi cùng với đó là những biến đổi trong đời sống văn hóa của người dân nơi đây, nhất là ở những nơi có sự chuyển đổi một phần đáng kể diện tích đất nông nghiệp sang phục vụ cho các mục tiêu phi nông nghiệp, từ lối sống (nếp ăn, mặc, ở) đến các sinh hoạt văn hóa, lễ hội, phong tục tập quán, thực hành tín ngưỡng, tôn giáo. Quá trình chuyển đổi nói trên là xu hướng mang tính tất yếu trong sự vận động và phát triển của văn hóa, nên nhìn chung nó có tác động tích cực đối với sự phát triển của đời sống người dân nông thôn nói chung cũng như bức tranh văn hóa nông thôn nói riêng, tuy nhiên bên cạnh đó, cũng cho thấy những ảnh hưởng tiêu cực đồng thời đặt ra nhiều vấn đề cần quan tâm.

Từ khóa: *Biến đổi cơ cấu xã hội – nghề nghiệp, văn hóa nông thôn, biến đổi văn hóa nông thôn*

ABSTRACT

The country's renewal process, accelerating industrialization and modernization, has led to profound changes on the socio-economic life of rural communities, from methods of production, career structure to social organization, population distribution,... Besides that are changes in the cultural life of the people here, especially places where there is process of converting agricultural land into a non-agricultural land, from lifestyles (food, clothes, housing) to cultural activities, festivals, customs, beliefs and religions,... The changes are inevitable trends in the cultural movement, has a positive effect on the rural development and the rural culture; however, also showed negative effects and raised some issues which need attention.

Keywords: *Social-career structure change, Rural culture, Rural culture change*

1. Biến đổi cơ cấu xã hội – nghề nghiệp ở khu vực nông thôn trong quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa

Cùng với quá trình đổi mới đất nước, đẩy mạnh công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp nông thôn ngày càng mạnh mẽ và rộng khắp, cơ cấu xã hội – nghề nghiệp ở khu vực nông thôn đã có sự biến đổi rõ rệt theo hướng giảm dần của lao động nông nghiệp và đa dạng hóa trong cơ cấu việc làm. Tỷ lệ lao động nông nghiệp trong tổng số lao động xã hội giảm dần đồng thời xu hướng chuyển dịch từ lao động nông nghiệp sang lao động công nghiệp, thủ công nghiệp và dịch vụ,... ngày càng thể hiện rõ nét¹. Quá trình hình thành nền kinh tế thị trường đa sở hữu cũng tạo điều kiện cho người nông dân tham gia vào nhiều thành phần kinh tế khác nhau, vì thế số lượng lao động thuần

nông có xu thế giảm và lao động nông nghiệp có tiềm năng nghề tăng lên nhanh chóng. Xu hướng này kéo theo những khác biệt về phương thức lao động, vai trò trong quá trình sản xuất cũng như mức độ hưởng thụ và cơ hội phát triển mọi mặt.

Cùng với sự chuyển biến mạnh mẽ trong đời sống kinh tế, là những thay đổi căn bản của bộ mặt xã hội – dân cư ở nông thôn trong quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa. Điều này thể hiện, trước hết, ở sự biến đổi về cơ cấu dân cư do tác động của quá trình chuyển đổi mục đích sử dụng đất nông nghiệp cũng như sự đa dạng hóa nghề nghiệp, việc làm. Đất canh tác bị thu hẹp đáng kể khiến cho một bộ phận người dân phải bỏ nghề nông tìm đến các đô thị, khu công nghiệp để kiếm việc làm, gây ra không ít khó khăn cho sản xuất,

đời sống gia đình và cộng đồng. Ngược lại với xu hướng “ly hương” ở các làng quê thuần nông, ở nơi có nghề truyền thống, có khu công nghiệp hoặc cận khu công nghiệp, do nhu cầu phát triển kinh tế và cần lao động nên cơ cấu dân cư biến đổi theo hướng rất mở và linh hoạt. Ngoài dân gốc ở làng đã xuất hiện thêm nhiều thành phần dân cư khác thường xuyên có mặt ở làng... Sự đa dạng hóa thành phần dân cư một mặt đưa đến những thay đổi đáng kể trong đời sống xã hội cũng như cơ cấu lao động, việc làm ở các vùng nông thôn, mặt khác khiến cho nhiều làng quê trở nên nhộn nhịp giống như ở đô thị.

Cùng với sự biến động về dân cư, quá trình công nghiệp hóa và đô thị hóa cũng đã tác động làm thay đổi bộ mặt xã hội ở nhiều vùng nông thôn theo hướng hình thành và phát triển các quan hệ, tổ chức xã hội của xã hội hiện đại. Xu hướng đa dạng hóa nghề nghiệp cùng mức sống được nâng lên góp phần đưa đến sự xuất hiện của nhiều mô hình tổ chức, câu lạc bộ, hội, nhóm,... thu hút sự tham gia đông đảo của các đối tượng, thành phần dân cư theo đặc điểm nghề nghiệp, năng khiếu, sở thích, lứa tuổi,... Điều này góp phần tạo ra một cơ cấu - tổ chức làng vừa chặt chẽ hơn xét ở góc độ các mối quan hệ xã hội, vừa linh hoạt và mở xét ở góc độ tự nguyện tham gia của dân làng. Mức độ tích cực của người dân khi tham gia vào các tổ chức, hội, nhóm (bao gồm cả các tổ chức mang tính chính trị cũng như các hội, nhóm có ý nghĩa thiết thực với cuộc sống) cũng tăng lên đáng kể so với trước đây².

Bên cạnh những biến đổi trong cơ cấu tổ chức xã hội, các thiết chế gia đình và dòng họ cũng đã có sự thay đổi để thích ứng với những điều kiện kinh tế - xã hội mới. Những quan hệ gia đình và rộng hơn là các quan hệ họ hàng, thân tộc vốn rất chặt chẽ cũng đang dần trở nên linh hoạt hơn; những thiết chế có tác dụng củng cố quan thân tộc giảm dần về quy mô cũng như yêu cầu bắt buộc do sự phát triển tình trạng lao động “ly nông, ly hương” cũng như do tính chất ngày càng đa dạng của các ngành nghề lao động sản xuất³.

Tuy nhiên, bên cạnh sự biến đổi theo chiều hướng tích cực, quá trình chuyển đổi cơ cấu xã hội - nghề nghiệp ở khu vực nông thôn cũng cho thấy những hiệu ứng tiêu cực, làm nảy sinh nhiều vấn đề gây bức xúc trong đời sống của người dân. Việc sử dụng đất nông nghiệp tùy tiện, lãng phí ở một số nơi cùng quá trình chuyển đổi cơ cấu kinh tế còn chậm dẫn đến tình trạng dư thừa lao động và gia tăng các luồng di cư từ nông thôn đến đô thị. Điều này gây không ít khó khăn cho sản xuất và đời sống của nhiều gia đình và cộng đồng dân cư nông thôn. Từ phương diện môi trường, việc sử dụng không hợp lý quỹ đất canh tác, tình trạng san lấp, lấn chiếm các ao hồ, công trình thủy lợi cùng sự yếu kém trong xử lý nước thải, rác thải,... đang làm

cạn kiệt tài nguyên thiên nhiên, gây ô nhiễm môi trường, ảnh hưởng đến sản xuất, cảnh quan nông thôn cũng như đời sống, sức khỏe của người dân. Bên cạnh đó, ở nhiều làng quê mặc dù “bất nhịp” được với quá trình chuyển đổi kinh tế, song với sự xuất hiện của nhiều thành phần dân cư trong làng đã nảy sinh không ít vấn đề phức tạp liên quan đến an ninh trật tự, việc làm, vệ sinh môi trường,...

2. Tác động của quá trình biến đổi cơ cấu xã hội - nghề nghiệp đối với văn hóa nông thôn

Biến đổi cơ cấu xã hội - nghề nghiệp ở khu vực nông thôn là sản phẩm tất yếu của tiến trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa, gắn liền với sự đa dạng hóa sở hữu và quá trình phân công lao động, nên nhìn chung nó có tác động tích cực đối với sự tiến bộ và phát triển kinh tế - xã hội ở khu vực nông thôn cũng như đời sống văn hóa của cộng đồng dân cư nơi đây. Điều đó được thể hiện ở một số khía cạnh chủ yếu sau:

- Chuyển đổi cơ cấu xã hội - nghề nghiệp góp phần thúc đẩy tăng trưởng kinh tế, nâng cao mức sống của người dân - tiền đề và nền tảng căn bản cho những biến đổi về văn hóa.

Cùng với quá trình chuyển đổi nghề nghiệp, người nông dân có quyền tự quyết định trong việc sử dụng các nguồn lực, tư liệu sản xuất để làm ra của cải, hàng hóa, cải thiện đời sống cá nhân và gia đình mình. Mặt khác, một bộ phận những người nông dân giàu có (chủ trang trại, chủ xưởng sản xuất hàng thủ công, chủ doanh nghiệp...) phát huy khả năng của mình trở thành những đầu tàu kinh tế trong cộng đồng dân cư, góp phần thu hút lao động, tạo việc làm ở khu vực nông thôn cũng như truyền bá kinh nghiệm, phương thức làm giàu cho người nông dân. Bên cạnh đó, việc chuyển đổi một phần đáng kể diện tích đất nông nghiệp sang xây dựng các khu công nghiệp, khu chế xuất và khu đô thị mới cũng góp phần thúc đẩy sự chuyển dịch cơ cấu kinh tế và tăng mức thu ngân sách cho các địa phương; hệ thống kết cấu hạ tầng giao thông, điện, nước sạch, thông tin,... được đầu tư hiện đại, đáp ứng nhu cầu đi lại, vận chuyển hàng hóa của người dân đồng thời phá vỡ tính khép kín, cục bộ, địa phương ở nhiều vùng nông thôn, thúc đẩy các hoạt động giao lưu văn hoá.

Biến đổi cơ cấu xã hội - dân cư cũng tạo điều kiện để mở mang, phát triển văn hóa, giáo dục, nâng cao trình độ hiểu biết cho người dân nông thôn. Bản thân sự đa dạng hóa thành phần dân cư cũng như việc hình thành và phát triển các tổ chức xã hội hiện đại đã tạo ra chất xúc tác kích thích việc mở mang văn hóa, nâng cao trình độ dân trí cho người nông dân. Bên cạnh đó, một bộ phận người dân nông thôn có thu nhập, mức sống ngày càng cao đã góp phần thúc đẩy nhu cầu cũng như mở rộng cơ hội tiếp cận giáo dục, phát triển các trường học cho con em nông dân nói chung. Ngoài ra,

sự phát triển, mở rộng ảnh hưởng của các phương tiện truyền thông báo chí ở nông thôn nhằm đáp ứng nhu cầu thông tin ngày càng tăng lên của một bộ phận dân cư cũng góp phần nâng cao dân trí, kích thích nhu cầu hiểu biết, mở mang tầm nhìn cho người dân ở các vùng nông thôn.

- Biến đổi cơ cấu xã hội - nghề nghiệp tạo ra những tiền đề, điều kiện cho sự biến đổi về văn hóa ở khu vực nông thôn theo hướng công nghiệp, đô thị hiện đại.

Sự thu hẹp đáng kể diện tích đất nông nghiệp và xu hướng gia tăng các ngành nghề sản xuất, kinh doanh, dịch vụ đưa đến sự biến đổi rõ rệt của không gian cảnh quan ở nhiều vùng nông thôn so với trước kia, nhất là ở những khu vực ven đô thị hoặc có khu công nghiệp, khu chế xuất, nơi chịu tác động và ảnh hưởng mạnh mẽ của quá trình công nghiệp hóa và đô thị hóa. Sự xuất hiện của những hình thức quần tụ dân cư mới, những xóm mới, phố - làng mới,... tập trung dân cư theo nghề nghiệp (kinh doanh, buôn bán, làm dịch vụ,...) khiến cho sự phân tách giữa không gian cư trú và không gian sản xuất vốn khá rõ ở các làng quê nông thôn xưa trở nên khá mờ nhạt. Nhìn chung, không gian cảnh quan ở nhiều vùng nông thôn đang dần biến đổi theo xu hướng mở và linh hoạt hơn⁴; ở đó sự phân biệt giữa không gian cư trú và không gian sản xuất, giữa trong làng và ngoài làng đã không còn rõ rệt như trước kia.

Đời sống kinh tế khởi sắc, mức sống được nâng cao, có “của ăn của để”, người dân cũng ngày càng quan tâm, chú trọng hơn đến việc tu bổ, chỉnh trang các di tích cũng như duy trì, tiếp nối các lễ tiết, lễ hội của làng. Các di tích được đầu tư tiền của, công sức phục dựng và làm mới, được đưa trở lại với ý nghĩa quan trọng hàng đầu trong đời sống tâm linh của người dân ở các làng quê. Cùng với các di tích, nhiều lễ hội cổ truyền được bảo lưu và tiếp nối, việc tổ chức các lễ hội được chú trọng với nguồn kinh phí tổ chức và nhân lực tham gia ngày càng được tăng cường. Bên cạnh các nghi lễ, trò vui truyền thống, lễ hội được bổ sung thêm nhiều yếu tố mang hơi thở cuộc sống đương đại, các trò chơi giải trí, hoạt thể dục thể thao, văn nghệ đặc sắc.

Tỷ lệ lao động trong lĩnh vực nông nghiệp ngày càng giảm cùng sự đa dạng trong cơ cấu lao động, việc làm đã đưa tới những thay đổi đáng kể trong nhịp sống, lối sống của người dân nông thôn. Một bộ phận dân cư đã không còn làm nông nghiệp mà chuyển hẳn sang các hoạt động buôn bán, kinh doanh, dịch vụ, làm thuê trong các khu công nghiệp,... khiến cho nhịp sống của cộng đồng dân cư nông thôn cũng trở nên tất bật hơn, tác phong nhanh nhẹn, việc tuân thủ giờ giấc, thời gian làm việc được coi trọng. Cùng với sự

đa dạng hóa ngành nghề trong đó lĩnh vực dịch vụ không ngừng được mở rộng, phát triển, người dân cũng ngày càng trở nên quen thuộc hơn với kiểu tư duy dịch vụ và lối sống mới gắn với sự nhanh nhạy và sự bình đẳng của thị trường. Chính vì lẽ đó, bên cạnh lối sống nghĩa tình đậm chất làng quê vẫn được duy trì, đã xuất hiện lối ứng xử theo kiểu hàng phố độc lập, lối sống công nghiệp coi trọng tốc độ và hiệu quả, lối sống thị trường coi trọng sự hưởng thụ và sòng phẳng.

Các phong tục tập quán truyền thống, một mặt vẫn được duy trì, tiếp nối nhưng mặt khác cũng đã có sự biến đổi theo hướng đô thị, hiện đại, phù hợp với nhịp sống công nghiệp, thị trường. Một số phong tục, tập quán cổ truyền liên quan đến sinh đẻ, cưới xin, ma chay, giỗ chạp,... tuy vẫn được coi trọng và thực hành khá chặt chẽ nhưng cũng đã được “cải biến” theo hướng giản tiện hơn về thời gian cũng như những nghi lễ rườm rà, bên cạnh đó là sự xuất hiện ngày càng nhiều của các yếu tố mang tính dịch vụ, thị trường. Tất cả những biến đổi đó dựa trên sự dôi dào hơn về kinh tế, sự đa dạng trong cấu trúc dân cư đồng thời làm nên làm nên tính chất giao thoa văn hóa giữa truyền thống và hiện đại, nông nghiệp và công nghiệp, nông thôn và đô thị khá đặc trưng và thú vị ở nhiều vùng nông thôn hiện nay⁵.

Cùng với các phong tục tập quán, hoạt động tiếp cận thông tin và giải trí ở khu vực nông thôn cũng ngày càng biến đổi theo hướng hiện đại, đa dạng hóa đáp ứng nhu cầu phong phú của các tầng lớp dân cư. Bên cạnh các lễ tiết, lễ hội truyền thống vẫn đóng vai trò đặc biệt trong đời sống tinh thần của cộng đồng dân cư nông thôn là xu hướng gia tăng của những hoạt động văn hóa có quy mô lớn với nhiều nghi thức hiện đại, mang tính xã hội hóa cao⁶. Cùng với đó, các loại hình tiếp cận thông tin và giải trí, ở cả cấp độ cá nhân và cộng đồng, ngày càng được mở rộng, phát triển theo xu hướng hiện đại hóa, phù hợp với từng lứa tuổi, sở thích, nghề nghiệp. Tỷ lệ người dân ở khu vực nông thôn sử dụng các sản phẩm công nghệ, kỹ thuật số có kết nối internet (ti vi, máy vi tính, điện thoại) đạt hơn 90% và xu hướng này vẫn đang tiếp tục tăng lên⁷. Các loại hình giải trí như câu lạc bộ, hội nhóm văn nghệ, thể dục thể thao, tham quan, du lịch, mua sắm... vốn thường thấy ở khu vực đô thị cũng xuất hiện và ngày càng phổ biến trong đời sống cộng đồng dân cư ở các làng quê. Tất cả những biến đổi nói trên là kết quả đồng thời là biểu hiện tinh thần của một đời sống kinh tế - xã hội ngày càng đa dạng, sung túc hơn, đồng thời cho thấy sự gắn gũi, giao thoa của khu vực nông thôn với đô thị, làm nên tính chất pha trộn, đan xen văn hóa truyền thống – hiện đại, làng – phố rất đặc trưng ở nhiều vùng nông thôn hiện nay.

Những biến đổi về văn hóa của cộng đồng dân cư

nông thôn do tác động và ảnh hưởng của quá trình chuyển đổi kinh tế, xã hội là xu hướng tất yếu. Trong thời gian tới, khi quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa nông nghiệp, nông thôn tiếp tục được đẩy mạnh, những tác động và ảnh hưởng của nó đối với sự biến đổi của bức tranh văn hóa nông thôn sẽ càng diễn ra mạnh mẽ, sâu sắc hơn. Nhìn chung, quá trình này đưa đến những hiệu ứng tích cực, góp phần nâng cao đời sống xã hội nói chung và đời sống tinh thần của các cư dân nông thôn nói riêng, tuy nhiên cũng tất yếu đưa đến những biến đổi theo hướng tiêu cực đồng thời làm nảy sinh nhiều vấn đề phức tạp. Điều đó đòi hỏi cần có hệ thống chính sách can thiệp phù hợp, đồng bộ nhằm phát huy những biến đổi tích cực đồng thời hạn chế những tác động tiêu cực, hướng đến sự phát triển kinh tế - xã hội hài hòa cũng như góp phần giữ gìn và phát huy những giá trị văn hóa truyền thống tốt đẹp trong giai đoạn hiện nay.

CHÚ THÍCH

¹Theo số liệu của Tổng cục Thống kê, chỉ tính trong giai đoạn 2009-2019, mỗi năm tỷ lệ lao động ở khu vực nông nghiệp, bao gồm lâm nghiệp và ngư nghiệp ở nước ta đều giảm xấp xỉ gần 2% (xem thêm: Tổng cục Thống kê, Thông cáo báo chí tình hình lao động việc làm quý IV và năm 2020 - <https://www.gso.gov.vn>).

²Phạm Văn Quyết (2012), “Những biến đổi của xã hội nông thôn Việt Nam trong quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa những năm đầu thế kỷ XXI”, Tạp chí Khoa học ĐHQGHN, Khoa học Xã hội và Nhân văn 28 (2012), tr.241.

³Nam Sơn (2009), “Biến đổi cơ cấu xã hội và tác động của nó đến nông dân, nông thôn hiện nay”, Tạp chí Cộng sản, số 804, tr.25.

⁴Vũ Thị Phương Hậu (2017), “Một số biến đổi trong văn hóa làng ở đồng bằng Bắc Bộ”, Tạp chí Lý luận Chính trị, số 8 (2017)

⁵Nguyễn Thị Phương Châm (2009), *Biến đổi văn hóa ở các làng quê hiện nay*, Nxb Văn hóa – Thông tin và Viện Văn hóa, H, tr.192.

⁶Nguyễn Văn Thắng, “Biến đổi văn hóa ở nông thôn giai đoạn 2011 – 2020”, Tạp chí Văn hóa nghệ thuật điện tử, số 321, tháng 3 – 2011

⁷<https://vneconomy.vn/nguoi-nong-thon-online-tang-vot-tich-cuc-mua-sam-truc-tuyen.htm>

thị trường ở Việt Nam hiện nay, Nxb Từ điển bách khoa và Viện Văn hóa, Hà Nội.

3. Nguyễn Thị Phương Châm (2009), *Biến đổi văn hóa ở các làng quê hiện nay*, Nxb Văn hóa – Thông tin và Viện Văn hóa, Hà Nội.

4. Vũ Thị Phương Hậu (2017), “Một số biến đổi trong văn hóa làng ở đồng bằng Bắc Bộ”, Tạp chí Lý luận Chính trị, số 8 (2017)

5. Lê Hồng Lý (2008), *Sự tác động của kinh tế thị trường vào lễ hội, tín ngưỡng*, Nxb Văn hóa Thông tin và Viện Văn hóa, Hà Nội.

6. Nguyễn Hữu Minh (2003), “Đô thị hóa và phát triển nông thôn ở Việt Nam - một số vấn đề cần quan tâm nghiên cứu”, Tạp chí Xã hội học (3), tr.15-20.

7. Phùng Hữu Phú (2009), “Đô thị hóa ở Việt Nam - từ góc nhìn nông nghiệp, nông thôn, nông dân”, Tạp chí Tuyên giáo, số 3.

8. Phạm Văn Quyết (2012), “Những biến đổi của xã hội nông thôn Việt Nam trong quá trình công nghiệp hóa, hiện đại hóa những năm đầu thế kỷ XXI”, Tạp chí Khoa học ĐHQGHN, Khoa học Xã hội và Nhân văn 28 (2012).

9. Nam Sơn (2009), “Biến đổi cơ cấu xã hội và tác động của nó đến nông dân, nông thôn hiện nay”, Tạp chí Cộng sản, số 804.

10. Nguyễn Văn Thắng, “Biến đổi văn hóa ở nông thôn giai đoạn 2011 – 2020”, Tạp chí Văn hóa nghệ thuật điện tử, số 321, tháng 3 – 2011
Tổng cục Thống kê, Thông cáo báo chí tình hình lao động việc làm quý IV và năm 2020 - <https://www.gso.gov.vn>).

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Nguyễn Tuấn Anh - Nguyễn Văn Khánh (2014), “Biến đổi cơ cấu xã hội Việt Nam trong thời kỳ đổi mới”, Tạp chí Khoa học xã hội Việt Nam, số 6 (79), tr.87-94.
2. Nguyễn Duy Bắc (2008), *Sự biến đổi các giá trị văn hóa trong bối cảnh xây dựng nền kinh tế*